

ОСНОВНІ РИСИ «ФАКТИЧНОГО» ШЛЮБУ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

За даними соціологів традиційний шлюб для українців, які не досягли середнього віку, втрачає привабливість. Четверть тих, кому не виповнилося 35 років, вважають його застарілою інституцією — такі результати дослідження, проведеного 2006 р. центром «Соціальний моніторинг» та Українським інститутом соціальних досліджень. 12% молодих сімейних пар в Україні живуть незареєстрованими, а кожний другий українець у віці від 18 до 25 років вважає для себе це прийнятним. Учені прогнозують, що загалом у світі інститут шлюбу проіснує не довше ніж до 2050 року [1].

Така ситуація свідчить про зростання соціального значення так званого «фактичного шлюбу», який зараз існує поряд із шлюбом легальним як певний сурогат останнього, що може з часом витіснити традиційний шлюб.

Природно, що зазначена тенденція не повинна залишатися поза увагою законодавців та науковців, що досліджують проблеми сімейного законодавства. Зокрема, наслідком уваги до неї законодавців стала поява у Сімейному кодексі України (далі — СК України) норми (ст. 74), призначеної врегулювати майнові права чоловіка та жінки, що проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою.

Слід зазначити, що у вітчизняній юриспруденції зазначена проблема поки що залишається практично недослідженою. Більшість публікацій має публіцистичний або науково-популярний характер і присвячена не вирішенню проблеми, а загостренню уваги на ній [2] або роз'ясненню окремих положень чинного законодавства [3]. Недостатньо вивчене це питання і в інших країнах, що утворилися на пострадянському просторі [4].

Вияток становить хіба що праця М. Босанаца [5]. Однак це цікаве дослідження було проведене досить давно і до того ж на законодавчому та фактичному матеріалі, що істотно відрізняється від того, що має місце в Україні.

Отже, можна зробити висновок про недостатній рівень дослідження цікавої проблеми, чим і зумовлена доцільність спеціального наукового аналізу відповідної проблематики.

Поміж питань, які варто розглянути у першу чергу, найважливішим є визначення самого поняття так званого «фактичного шлюбу». (Принагідно варто зазначити неточність іноді вживаного терміна «цивільний шлюб», під яким розуміють фактичне проживання чоловіка і жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу [6]. Враховуючи зміст відповідних норм Сімейного кодексу України та традицію термінології у цій галузі, зазначені відносини, здається, точніше іменувати «фактичними шлюбними стосунками» або «фактичним» шлюбом. З врахуванням зробленого уточнення далі термін «фактичний шлюб» у цій статті буде вживатися без спеціальних застережень та додаткових позначень).

Практичне значення з'ясування поняття фактичного шлюбу зумовлене тією обставиною, що всупереч положенням ч. 2 ст. 21 Сімейного кодексу України, яка передбачає, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя, інші норми СК України (ст. ст. 74, 91 та ін.) встановлюють такі самі майнові права, аналогічні правам подружжя, і для осіб, що знаходяться у фактичних шлюбних відносинах (право спільної сумісної власності на майно, право на утримання).

Таким чином, встановлення наявності фактичних шлюбних відносин або ж відносин фактичного шлюбу є обставиною, що має значення юридичного факту для виникнення відповідних суб'єктивних прав та обов'язків.

Пристаючи до визначення поняття фактичного шлюбу, слід звернути увагу на те, що, як випливає зі змісту ст. 74 СК України, у даному випадку законодавчо ознаки фактичних шлюбних відносин чоловіка і жінки не закріплені, що вже само по собі ускладнює застосування зазначеної норми на практиці. Крім того, додаткові труднощі встановлення наявності фактичного шлюбу при вирішенні зазначеної категорії спорів у судовому порядку пов'язані з відсутністю визначення переліку та характеристики ознак фактичних шлюбних відносин.

Варто також зазначити, що Законом України № 524-У від 22 грудня 2006 р. у вказану норму СК України були внесені зміни. Оскільки ними не було запропоноване чи уточнене поняття фактичного шлюбу, що є предметом нашого дослідження, але була додана одна з умов, необхідних для виникнення правових наслідків фактичних шлюбних відносин, то характеру цих змін торкнемося трохи далі.

Враховуючи відсутність законодавчого визначення поняття фактичного шлюбу та вказівки на його ознаки у нормах Сімейного кодексу України, головним методом дослідження категорії фактичних шлюбних відносин та її характеристики далі маємо обрати не догматичний (логічний) аналіз норм чинного сімейного законодавства, а метод системно-структурного та порівняльного аналізу відмінних ознак таких правових понять, як «шлюб», «фактичний шлюб», «шлюбні відносини», «фактичні шлюбні відносини» тощо.

Отже, оскільки Сімейний кодекс України визначення поняття «фактичний шлюб» не містить, для встановлення його характерних ознак доцільним здається почати аналіз останніх із врахування офіційного поняття шлюбу, яке міститься у ст. 21 СК України. Такий підхід дає можливість спробувати розглянути та охарактеризувати поняття фактичного шлюбу, розглядаючи його як категорію, що є правовою фікцією і являє собою протилежність звичайному (офіційному, зареєстрованому у державних органах) шлюбу.

Стаття 21 СК України визначає шлюб як сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Із змісту і сенсу наведеної та інших норм Сімейного кодексу України випливає, що офіційний шлюб розуміється як союз чоловіка і жінки, який:

1) спрямований на створення сім'ї, що припускає спільне проживання, побут, взаємні особисті та майнові права та обов'язки;

2) зареєстрований у державному органі реєстрації актів громадянського стану (РАЦС);

3) є юридичним фактом — підставою виникнення прав та обов'язків подружжя [7].

Аналіз легального визначення шлюбу і наведених вище його ознак дозволяє зробити висновок, що характерною його властивістю є реєстрація в органах РАЦС. Саме ця обставина є найбільш помітною зовнішньо, визначальною з юридичної точки зору і фактично такою, що, головним чином, й відрізняє офіційний (зареєстрований) шлюб від фактичних шлюбних стосунків.

Разом із тим обмежуватися вказівкою лише на таку відмінність офіційного та фактичного шлюбу, як наявність чи відсутність реєстрації у органах РАЦС, не можна.

Це пов'язано з необхідністю враховувати також ту обставину, що у ч. 2 ст. 21 СК України передбачається, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. Крім того, у ч. 3 цієї ж норми спеціально застерігається, що релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення державних органів реєстрації актів цивільного стану.

Таким чином, самої по собі вказівки на те, що чоловік та жінка проживають однією сім'єю, але не реєструючи шлюб, очевидно, недостатньо, щоб можна було визнати існування між ними фактичних шлюбних відносин (фактичного шлюбу).

Зазначений висновок впливає з того, що згідно з ч. 2 ст. 21 СК України проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя (тобто сімейно-правових наслідків), тоді як відповідно до ч. 2 ст. 74 СК України на майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, поширюються положення гл. 8 СК України.

Іншими словами, положеннями ч. 2 ст. 74 СК України правила Сімейного кодексу, пов'язані з набуттям за час спільного проживання у зареєстрованому шлюбі права на придбання майна, поширюються на осіб, які не перебувають у шлюбі між собою, але проживають однією сім'єю. Однак наведене положення суперечить правилам ч. 2 ст. 21 СК, які встановлюють, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя [8].

Таким чином, однієї лише вказівки на відсутність державної реєстрації як визначальної ознаки фактичного шлюбу за сімейним законодавством України недостатньо.

Отже, враховуючи цю обставину, для визначення поняття фактичного шлюбу варто також додатково використати положення, які містяться у ст. 74 СК України.

Згідно зі згаданою нормою (у її первісній редакції), якщо жінка та чоловік

проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, майно, набуте ними під час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. Відтак, згідно з ч. 2 ст. 74 СК України на майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності таких жінки та чоловіка, поширюються положення гл. 8 СК України.

З наведених формулювань, сенсу та змісту ст. 21 і 74 СК України випливає, що визначальними ознаками незареєстрованого в державних органах, але такого, що фактично існує і визнається законодавством як підстава виникнення прав та обов'язків жінки та чоловіка, шлюбу (фактичного шлюбу) є те, що ці жінка і чоловік:

- 1) проживають однією сім'єю;
- 2) не перебувають у офіційному (тобто зареєстрованому належним чином в органах РАЦС) шлюбі між собою.

Однак варто звернути увагу на те, що певні складності вирішення зазначеної категорії спорів у судовому порядку пов'язані з відсутністю визначення тривалості спільного проживання чоловіка та жінки, у зв'язку з чим визначити початковий момент спільного проживання чоловіка та жінки, які не перебувають у шлюбі між собою (тобто розмежувати роздільне та спільне майно), суду буде важко.

У літературі з цього приводу висловлювалися слушні міркування стосовно того, що для застосування зазначених наслідків до прав та обов'язків подружжя на майно, що їм належить, та на аліменти фактичному подружжю необхідно довести наявність співжиття, ведення спільного господарства, прояву подружніх відносин перед третіми особами, в особистому листуванні та інших документах, а також залежно від обставин — взаємної матеріальної підтримки, проживання з ними дітей тощо [8].

Отже, додатковими умовами визнання існування «фактичного шлюбу» (тобто реальними ознаками такого шлюбу) є:

- 1) встановлення факту співжиття жінки та чоловіка;
- 2) встановлення факту ведення спільного господарства цими жінкою та чоловіком;
- 3) встановлення факту прояву подружніх відносин жінки та чоловіка перед третіми особами;
- 4) встановлення факту взаємної матеріальної та/або моральної підтримки жінкою чоловіка і навпаки;
- 5) встановлення інших обставин, що свідчать про існування сімейних стосунків між жінкою та чоловіком (укладення шлюбу за релігійним або звичаєвим народним обрядом, проживання з ними дітей, родичів одного або обох з них) тощо.

З врахуванням зазначеного вище фактичний шлюб можна визначити як реальний сімейний союз жінки та чоловіка (співжиття, ведення спільного господарства, прояв подружніх відносин тощо), який разом із тим не зареєстрований у державному органі реєстрації актів громадянського стану.

Разом із тим варто звернути увагу на ту обставину, що запропоноване визначення поняття фактичного шлюбу, будучи вірним по суті, вимагає усе ж таки відповідних застережень у зв'язку із внесенням у Сімейний кодекс України змін і доповнень згадуваним вище Законом України № 524-У від 22 грудня 2006 р., внаслідок чого назва та текст ст. 74 СК України тепер виглядають так:

«Право на майно жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі

1. Якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними під час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними.

2. На майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, поширюються положення глави 8 цього Кодексу».

Таким чином, тепер умовою поширення на фактичний шлюб положень, що стосуються зареєстрованого шлюбу жінки та чоловіка, є те, що вони не лише самі не знаходяться у зареєстрованому шлюбі одне з одним, але й не перебувають в будь-якому іншому шлюбі (підкреслено мною. — А. О.).

З одного боку, така умова не є ознакою фактичного шлюбу, оскільки законодавчо не можна заборонити повнолітнім жінці та чоловіку перебувати у фактичних шлюбних стосунках, створюючи реальну сім'ю без її реєстрації у державних органах (РАЦС). Але з іншого, — фактичні шлюбні стосунки жінки та чоловіка, які (або один з яких) перебувають в іншому шлюбі, не створюють тих правових наслідків, які має породжувати фактичний шлюб відповідно до ст. 74 СК України.

Отже, можна зробити висновок, що законодавець свідомо виніс регулювання фактичних шлюбних стосунків жінки та чоловіка, які не знаходяться у зареєстрованому шлюбі одне з одним, але перебувають в будь-якому іншому шлюбі, за межі 74 СК України.

Оскільки іншої норми, присвяченої регулюванню цих стосунків, немає, то можна припустити, що вони не вважаються фактичним шлюбом за чинним сімейним законодавством України.

Література

1. Соціологи про фактичний шлюб // Високий замок. — 2007. — 8 верес.
2. Грічук О. І. Проблеми фактично шлюбних відносин в Україні, сучасна рецепція римського коккубітату в новому сімейному законодавстві // Актуальні проблеми держави і права: 36. паук. пр. — О., 2004. — Вип. 23.
3. Ілюхіца О. Зоряний час шлюбних аферистів // Коментар. — 2007. — 26 січ. — С. 16.
4. Косова О. Ю. «Фактические браки» и семейное право // Правоведение. — 1999. — № 3. — С. 120.
5. Босанац М. Внебрачная семья: Пер. с серб.-хорват. / Под ред. П. М. Ершовой. — М.: Прогресс, 1981.
6. Тимошук О. Цивільний шлюб «по-українськи», або Кому без штампів в паспорті жити добре // Дзеркало тижня. — 2007. — 12 трав. — С. 22.
7. Сафончик О. І. Деякі питання щодо шлюбу як соціально-правового явища та його правової

- природи // Правове життя сучасної України: Тези доп. 9-ї звіт. наук. конф. проф.-виклад. і аспірант. складу / Відп. ред. Ю. М. Оборотов; ОІПОА. — О., 2006. — С. 129–132.
8. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / За ред. Є. О. Харитонова. — Х.: Одіссей, 2006.

УДК 347.19(477)

В. В. Петров

КЛАСИФІКАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

У ринковій економіці юридична особа є основним суб'єктом цивільного права, саме тому так важливо визначити види і статус юридичних осіб. Сьогодні круг юридичних осіб, які є суб'єктами цивільних правовідносин, значно розширився. Тому в новому ЦК кількість норм, які визначають правовий статус юридичної особи, значно зросло. Незважаючи на те, що підрозділ 2 кн. 1 ЦК України, який містить норми, присвячені юридичним особам, в цілому відрізняє прогресивні підходи, запозичені із законодавства європейських країн, його положення значною мірою страждають від недосконалої юридичної техніки і концептуальної невизначеності.

ЦК законодавчо закріпив поділ юридичних осіб, залежно від порядку їх створення, на юридичних осіб публічного права і юридичних осіб приватного права. Оскільки цивільне право належить до галузі приватного права, воно регулює порядок створення і діяльності саме юридичних осіб приватного права. ЦК України також регулює і цивільно-правові відносини, в які вступають юридичні особи публічного права.

ЦК визначає класифікацію юридичних осіб залежно від їх організаційно-правової форми. Відповідно до ст. 83 ЦК юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ і в інших формах, встановлених законом.

Згідно з ЦК, установа — це організація, створена одним або декількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їх майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна. Установи поділяються у свою чергу на суспільно корисні і приватно-корисні.

Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві. Товариство може бути створене однією людиною, якщо інше не встановлене законом.

Визначення товариства стало нововведенням для українського законодавства, оскільки раніше такої організаційно-правової форми юридичної особи не було, а існувало лише поняття господарського товариства.

Відповідно до Закону України «Про господарські товариства» господарськими товариствами визнаються підприємства, установи, організації, створені на початках угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна